

Мотиваційні передумови гетеросексуальних стосунків підлітків як чинник ситуативного ставлення до небезпеки ураження ВІЛ

В статті розглядаються мотиваційні аспекти гетеросексуальних стосунків підлітків в контексті безпечного поведіння (в стосунку інфікування ВІЧ). Представлені результати дослідження особливостей ситуативно-мотиваційного сприйняття небезпеки зараження ВІЧ статевим шляхом в підлітковому віці.

Нині, за оцінками зарубіжних та вітчизняних експертів, маємо 1% дорослого населення, яке живе з ВІЛ/СНІДом, а за кількістю ВІЛ-інфікованих чоловіків і жінок наша країна посідає одне з перших місць у Європі. Одностайною є й думка фахівців, що інфікування ВІЛ здебільшого є наслідком власної поведінки людини, а тому й профілактика цього соціального за своєю природою захворювання має здійснюватися, в першу чергу, на індивідуальному рівні. Вже стали загальновідомими тенденції “помолодшання” віку початку статевого життя та поширеності підліткового вживання наркотичних речовин. Це обумовило соціальну актуальність вивчення психологічного контексту цієї проблеми та пошук ефективних, психологічно обґрунтованих профілактичних програм, зорієнтованих саме на молодіжне середовище.

Розробка проблеми сприйняття та формування у підлітків ставлення до загрози зараження ВІЛ в українській психології знаходиться на початковому етапі. Більш докладно її досліджують за кордоном (А.Буссе, Л.Карнері, Дж.Д.Фішер, У.А.Фішер, Р.Лір, Дж.С.Ст.Лавренс, Ф.В.ван дер Велде, М.М.Долічіні, Дж.А.Катанія, Г.Келлі, Г.Крайг, Ф.Райс, Е.Чарлтон та ін.). Вітчизняні психологи, педагоги, соціологи та медики зробили вагомий внесок у дослідження проблем, що є близькими до теми нашого дослідження (Т.В.Говорун, С.І.Голод, Л.М.Гридковець, І.В.Гришаєва, Л.І.Мороз, В.Ю.Каган, І.С.Кон, О.П.Пурик,

О.В.Сечейко та ін.). Пріоритетним у напрямком вивчення психологічних факторів уразливості молоді щодо ВІЛ є дослідження специфіки сприйняття та ставлення до такої загрози в контексті індивідуальної поведінки людини [1], [6]. При цьому важливим є врахування значення ситуаційних факторів у поясненні людської поведінки, адекватність пояснення якої можлива лише за умови розуміння суб'єктивного значення ситуації для цього індивіда [2].

Сприйняття небезпеки для здоров'я та вироблення певного ставлення до неї може набувати різного характеру залежно від ситуації, в якій опиняється людина і причин, які її обумовлюють [2]. У гетеросексуальних стосунках сприйняття небезпеки та ризику небажаних наслідків (в тому числі й ураження ВІЛ) носить амбівалентний характер і визначає вибір одного з можливих варіантів ризикованої поведінки [5, с.490-492]. Молоді люди не ризикують своїм здоров'ям без вагомих, з їх точки зору, причин. Ризик виникнення якихось незгод, суперечностей з партнером або ровесниками може видатися підлітку значно небезпечнішим, ніж ризик, пов'язаний з небезпекою для здоров'я. Так, ризик образити кохану людину пропозицією користуватися презервативом (а таке прохання часто розцінюється підлітками як ознака недовіри до партнера) може видатися вагомим, у порівнянні з ризиком захворіти коли-небудь, років через десять чи більше (для підлітка це досить віддалене майбутнє). Дослідженнями С.Філліпс було доведено, що хоча підлітки ризикують своїм здоров'ям через відсутність уявлення про об'єктивну ймовірність цієї небезпеки, вони не мають чіткого уявлення про ступінь ризикованості своєї поведінки і схильні вважати, що існують як статевоспецифічні, так і вікові (між підлітками та дорослими) відмінності у ризикованій поведінці людей [5, с.490].

У цій статті презентуються результати дослідження, що характеризують особливості ситуаційного сприйняття підлітками загрози ураження ВІЛ статевим шляхом. Припускаючи, що ситуативну специфіку такого сприйняття значною мірою визначають мотиви вступу партнерів до гетеросексуальних стосунків, до діагностичного комплексу нами було включено: анкетні

запитання, спрямовані на визначення провідних мотивів вступу та утримання підлітків від таких стосунків; методику вивчення ситуативно-мотиваційного сприйняття небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом. В основу останньої було покладено систему шкалування та прийом перехресного оцінювання. Підліткам пропонувалося в кожній окремо мотиваційно обумовленій ситуації (13 мотиваційних контекстів) оцінити ступінь сприйняття ймовірності даної загрози за десятибальною шкалою: від 0 – “зовсім не задумується над небезпекою ВІЛ” до 10 – “вважає ситуацію дуже небезпечною щодо ймовірності ураження ВІЛ”. Кожна окрема ситуація оцінювалася респондентами двічі (за свою та за протилежну стать). У дослідженні взяли участь 247 підлітків віком від 13 до 17 років різної статі.

На початку дослідження ми виходили з того, що уявлення підлітків про те, як сприймають їх ровесники загрозу ВІЛ в контексті сексуальних стосунків можуть як формуватися під впливом власного досвіду сексуальних стосунків (шляхом рефлексії та проекції), так і бути результатом спілкування з друзями та приятелями, що вже його мають. За нашими результатами, на час проведення дослідження 23% хлопчиків та 12% дівчаток мали власний досвід коїтальних стосунків. Це відносно високий показник. До того ж відомо, що на практиці підлітки можуть бути менш досвідченими, ніж прагнуть такими здаватися. 64% хлопчиків та 66% дівчаток вказали на те, що вони мають друзів з досвідом інтимних стосунків, які можуть бути для них джерелом інформації про особливості гетеросексуальних взаємин та внутрішні (в першу чергу емоційні) процеси, що їх супроводжують.

З метою виявлення провідних мотивів вступу підлітків у сексуальні стосунки респондентам було запропоновано відповісти окремо на 2 відкритих питання: “Чому, на Вашу думку, хлопці (дівчата) Вашого віку вступають у сексуальні стосунки до шлюбу? Назвіть усі відомі Вам причини”. Усі названі мотиви було згруповано у декілька блоків по їх змістовному навантаженню. Отримані результати засвідчили, що погляди дівчаток і хлопців на основну причину вступу в дошлюбні інтимні стосунки осіб як своєї, так і протилежної

статі дещо відрізняються. Найчастішим мотивом коітальних стосунків і хлопці, і дівчатка вважали “прагнення задовольнити пізнавальний інтерес”. Для хлопчиків значимими виявилися мотиви: “зняття сексуальної напруги”; “отримання насолоди, прагнення розваг”; “бути як усі”, “стати дорослішим”. “Почуття кохання, симпатія та довіра” до партнерки займає у їх ієрархії мотивів лише п’яте місце, тоді як у дівчаток він займає по частоті другу позицію. Більш вагомими для дівчаток є мотиви “бути як усі”, “стати дорослішими”, “зняти сексуальну напругу”, а “бажання отримати насолоду” за частотою стоїть на одному шаблі з “прагненням утримати партнера” (п’ята позиція).

При порівнянні думок хлопчиків та дівчаток виявлено, що серед мотивів початку статевого життя до шлюбу як у дівчат, так і хлопців відсутні матримоніальні міркування (створення сім’ї, виконання батьківських функцій тощо). Зафіксовано лише незначну частину відповідей хлопчиків (1%) щодо наявності такої мотивації у осіб протилежної статі. Також, серед мотивів початку статевого життя до шлюбу у хлопців відсутні: “прагнення утримати партнершу”, “отримання матеріальної вигоди” та “через конфлікт з батьками”.

Цікавою є взаємна рефлексія: хоча дівчата побудували в цілому схожу ієрархію мотивів протилежної статі, проте вони дещо переоцінюють мотив “самоствердження” хлопців та недооцінюють мотиви “зняття сексуальної напруги”, “отримання насолоди” та “набуття досвіду”. В той же час ієрархія мотивів вступу дівчаток, побудована хлопчиками, дещо відрізнялась від аналогічної, окресленої дівчатками для самих себе. Респонденти вдавалися до переоцінки мотивів “прагнення стати дорослішою”, “бажання зняти сексуальну напругу” та недооцінювали у дівчат такі причини: “кохання” та “прагнення утримати партнера”. Серед відповідей дівчаток проявився ще один мотив вступу у дошлюбні статові стосунки: “через конфлікти з батьками”, “труднощі сімейної ситуації”. Очевидно, що дівчатка не лише не вирішили таким чином свої сімейні проблеми, але й набули нових.

У даному контексті важливо пам’ятати, що вступ у сексуальні стосунки, зазвичай, спричиняється декількома мотивами одночасно [3]. При цьому один з

них є головним, а інші – лише виконують підсилюючу функцію. Основні ж мотиви, крім спонукаючої функції, надають поведінці особистісного змісту, тобто є смислоутворюючими. Більша частина цих мотивів недостатньо усвідомлюється підлітками, а тому рефлексія того, що спрямовує сексуальну поведінку допомагає уникнути передчасних сексуальних стосунків та небажаних наслідків.

За основу вивчення причин утримання підлітків від вступу у сексуальні стосунки було взято систему факторів, які використовувала Л.І. Мороз [4]. Підліткам було запропоновано 8 можливих стримуючих факторів, із яких потрібно було виділити ті, які, на думку респондентів, стримують їх ровесників різної статі від вступу у гетеросексуальні стосунки. Як засвідчили результати, у респондентів обох статей переважає прагматична мотивація утримання, що детермінується побоюваннями щодо ураження захворюваннями, що передаються статевим шляхом та небажаної вагітності. Вагомою причиною відмови для дівчат є також “відсутність кохання”, “страх перед невідомим” та “статева невпевненість”. Для більшості хлопців причиною відмови може бути “статева невпевненість” та “побоювання ураження венеричним захворюванням”. Звертає на себе увагу факт, що міркування про загрозу для здоров’я та небезпечність сексуальних стосунків посідають у причинах стриманості провідні позиції. Що стосується взаємної рефлексії стримуючих факторів осіб протилежної статі, то слід зауважити, що респонденти обох статей швидше орієнтувалися на традиційні уявлення про такі причини, а отримані в результаті рейтингові шкали не завжди збігалися з тими, що їх давала кожна стать для себе. Так, хлопчики недооцінили серед мотивів утримання дівчаток “відсутність кохання”, та переоцінили причину “статевої невпевненості”, що може бути пояснено тим, що цей мотив є значимим для них самих.

Таким чином ми бачимо, що статеve утримання у представників обох статей визначається, в основному, різними побоюваннями, а моральні міркування відіграють незначну роль. Вирішальними мотивами початку

статевого життя є не кохання (хоча воно у дівчаток відіграє вагомую роль), а статевий потяг та задоволення пізнавального інтересу.

Оскільки мотиви є смислоутворюючими елементами гетеросексуальних стосунків і можуть посідати різні позиції у ієрархії причин сексуальних стосунків, можна припустити, що кожна окремо обумовлена ними ситуація характеризується і специфічним сприйняттям загрози негативних наслідків таких стосунків. Для дослідження цієї ситуативно-мотиваційної специфіки нами було розроблено методичку, яка передбачала перехресне оцінювання підлітками сприйняття небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом з використанням десятибальної шкали. Аналіз отриманих даних здійснювався окремо у групах молодших та старших підлітків.

Співвідношення усереднених значень показників оцінювання дало змогу проаналізувати деякі стереотипні уявлення респондентів молодшого підліткового віку, що стосуються особливостей сприйняття небезпеки ураження ВІЛ в залежності від мотивації вступу представників різної статі у статеві стосунки. Так, найвище оцінили 13-14 – річні респонденти сприйняття хлопцем небезпеки ураження ВІЛ при вступі у сексуальні стосунки, які зумовлені статевим потягом ($M_{Xx}=6,3; \delta=3,3$), дівчиною – при вступі у сексуальні стосунки по причині статевого потягу та задля отримання нових вражень, задоволення інтересу ($M_{Xd}=6,6; \delta=3,0; M_{Xx}=6,6; \delta=2,5$). Найнижчими виявилися оцінки сприйняття загрози як представниками своєї, так і протилежної статі при мотивації сексуального контакту бажанням мати дитину ($M_{Xx}=2,3; \delta=3,4; M_{Xd}=3,2; \delta=3,4$).

Дівчатка молодшого підліткового віку, в свою чергу, найвище оцінили сприйняття представницями жіночої статі даної небезпеки у ситуації вступу у сексуальні стосунки задля розваги ($M_{Dd}=6,9; \delta=3,4$), представниками протилежної статі – у ситуації вступу задля отримання матеріальної винагороди ($M_{Dx}=6,2; \delta=3,7$) та під впливом алкоголю ($M_{Dx}=6,2; \delta=3,7$). Найнижчими виявилися їх оцінки сприйняття загрози ураження ВІЛ у ситуаціях мотивації

вступу у сексуальні контакти через бажання мати дитину (як для своєї, так і для протилежної статі) (М Дд=3,2; δ =3,4; М Дх=3,5; δ =3,5).

Схожа картина спостерігається і в середніх оцінках ситуативно-мотиваційного сприйняття небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом у групі старших підлітків різної статі. Найвище оцінили респонденти старшого підліткового віку сприйняття хлопцем небезпеки ураження ВІЛ при вступі у сексуальні стосунки, які зумовлені статевим потягом (М Хх=5,9; δ =2,8), дівчиною – при вступі у сексуальні стосунки задля розваги (М Хд=6,1; δ =2,9) та отримання нових вражень, задоволення пізнавального сексуального інтересу (М Хд=6,1; δ =2,4). Найнижчими у даній віковій групі виявилися оцінки сприйняття загрози як представниками своєї, так і протилежної статі при мотивації сексуального контакту матримоніальними намірами – створення сім'ї (М Хх=3,1; δ =3,1; М Хд=3,3; δ =2,8).

Дівчатка старшого підліткового віку, в свою чергу, найвище оцінили сприйняття представницями жіночої статі даної небезпеки у ситуації вступу у сексуальні стосунки задля набуття сексуального досвіду, задоволення цікавості (М Дд=5,9; δ =3,0), представниками протилежної статі – у ситуації вступу ними у сексуальні стосунки під дією почуття кохання (М Дх=6,0; δ =2,9). Найнижчі оцінки сприйняття загрози ураження ВІЛ статевим шляхом дали респондентки 15-17 років у ситуаціях вступу у сексуальні контакти, обумовлені: для своєї статі – отриманням матеріальної вигоди (М Дд=3,0; δ =2,9), примусовістю (М Дд=3,1; δ =3,1) та матримоніальними намірами мати дитину і створити сім'ю (М Дд=3,1; δ =3,6; М Дд=3,1; δ =3,1); для протилежної статі – мотивом створення сім'ї (М Дх=3,6; δ =3,5).

Поглиблений аналіз отриманих результатів дозволив виділити основні ситуативно-мотиваційних контексти вступу підлітків у сексуальні стосунки, які визначають тенденції у ставленнях до небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом:

1. Ситуації, де мають місце психофізіологічні детермінанти сексуальної активності: сексуальний потяг, отримання насолоди, почуття закоханості,

задоволення пізнавального інтересу тощо. Найвищі оцінки сприйняття небезпеки можуть обумовлюватися як частотою цих ситуацій у підлітковому віці, так і найвищим табуюванням такої мотивації підлітків з боку дорослих, акцентуючи увагу на великій небезпеці негативних наслідків .

2. Ситуації, де провідним виступають спілкування з ровесниками та прагнення самоствердитися як представник певної статі: потреба в нових враженнях, набуття досвіду статевого стосунку, розвага, прагнення почуватися дорослішим, ствердитися як представник певної статі. Ці мотиви частіше інших можуть впливати на ризикованість поведінки підлітків та потребують особливої уваги при розробці превентивних заходів.
3. Ситуації, що передбачають опосередковане прагнення продовжити в подальшому взаємини з протилежною статтю. До таких ситуаційно-мотиваційних контекстів можна віднести: вступ у статеві стосунки при наявності бажання створити сім'ю, народити дитину та утримати партнера. У цих ситуаціях здоров'я, як власне, так і партнера, хоча і є важливим, проте питання безпеки стосунків щодо ураження ВІЛ можуть викликати недовіру, а тому витісняються партнерами.
4. Ситуації, в яких статеві стосунки обумовлюються тиском певних обставин: примушування до вступу, отримання матеріальної винагороди. У таких ситуаціях питання уникнення небезпеки ураження ВІЛ відходять ніби на другий план, оскільки можливе обмеження активності людини щодо власного контролю над ситуацією уникнення ВІЛ.
5. Ситуації, опосередковані обмеженими можливостями самоконтролю через вплив наркотичних речовин (в тому числі алкоголю). Такі ситуації є найнебезпечнішими, оскільки, окрім зниження можливостей контролювати ситуацію уникнення передачі ВІЛ статевим шляхом, потенційно підвищують вірогідність ураженості ВІЛ партнерів через вживання ін'єкційних наркотиків.

Узагальнюючи отримані результати можна відмітити, що підлітки різного віку та статі, в більшості випадків, найвищі оцінки сприйняття ймовірності небезпеки ураження ВІЛ пов'язують з так званими психофізіологічними

чинниками їх сексуальної активності, які, як засвідчили отримані дані, є у них провідними. Респонденти обох статей як молодшого, так і старшого підліткового віку, найменше пов'язують небезпеку ураження з матримоніальною обумовленістю гетеросексуальних стосунків. В той же час, усвідомлення загрози інфікування ВІЛ у сексуальних стосунках є хоч і вагомим стримуючим фактором для підлітків, проте проявляється амбівалентне сприйняття даної загрози, яке впливає на вибір одного з можливих варіантів ризикованої поведінки. Ризик виникнення якихось незгод, суперечностей з партнером або ровесниками може видатися підлітку значно небезпечнішим, ніж ризик, пов'язаний з небезпекою для здоров'я. У зв'язку з цим важливе місце у програмах превентивного виховання підлітків має відводитися розгляду та аналізу різних наслідків ризикованих ситуацій в контексті безпечної щодо ВІЛ поведінки.

Література:

1. Гришаєва І.В. Статевоспецифічні особливості психологічних факторів ризику інфікування ВІЛ/СНІДом: Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.04 / Київ. ун-т ім.Т.Шевченко. - К.,1998. - 17 с.
2. Гришина Н.В. Психология социальных ситуаций // Вопросы психологии. – 1997. - №1. – С.121-132.
3. Кон И.С. Введение в сексологию. – М.: Медицина, 1989. - 336с.
4. Мороз Л.І. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці молоді ранньоюнацького віку: Автореф.дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / АПН України, Інститут психології. – К., 1993. – 19 с.
5. Сексология. / Под науч. ред. Д.Н.Исаева. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.
6. Dolcini M.M., Catania J.A., Choi K.-H. Cognitive and emotional assessments of perceived risk for HIV among unmarried heterosexuals // AIDS Education and Prevention.- 1996.- №8 (4).- P.294-307.